

ОЛЕКСАНДР СТАРОСТА

ORCID ID: 0000-0002-4710-2982

oleksandr.starosta@tnpu.edu.ua

доктор філософії з філології

Тернопільський національний педагогічний

університет імені Володимира Гнатюка

вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль

СПЕЦИФІКА ВИВЧЕННЯ ПОВІСТІ МАРКА ВОВЧКА «ІНСТИТУТКА» В СУЧАСНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглянуто методичні та літературознавчі засади вивчення повісті Марка Вовчка «Інститутка» в межах курсу історії української літератури для здобувачів предметної спеціальності «Середня освіта (Українська мова і література)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з проєкцією на подальше використання на заняттях із літератури в професійній діяльності. Проаналізовано наявну науково-методологічну основу, що формує методичні підходи до аналізу та інтерпретації твору у вищій школі, а також позицію авторів навчальних програм з української літератури для закладів середньої освіти (9-й клас) щодо актуальності цього твору для учнів загальноосвітніх шкіл. Виокремлено ключові параметри аналізу повісті та запропоновано посилити акцент на психологічному, аксіологічному та гуманістичному вимірах художнього світу твору. Розроблено схему аналізу повісті «Інститутка» на практичних/семінарських заняттях, що передбачає опрацювання трьох блоків: 1) характеристика теми та ідеї твору в контексті творчості письменниці; 2) аналіз сюжетно-композиційних особливостей і проблематики твору (характеристика композиції, висвітлення складників проблематики на різних етапах розвитку сюжету, проведення паралелей із суміжною проблематикою найвизначніших творів половини XIX ст.); 3) інтерпретація трьох груп персонажів твору – протагоністів, антагоністів та дискусійних образів – з акцентом на їх психологічній характеристиці, аксіологічній ілюстративності, сюжетотворчих функціях та символічному підтексті. Продемонстровано, що обраний підхід сприятиме глибшому розумінню художньої концепції Марка Вовчка, розвитку аналітичних та інтерпретаційних навичок здобувачів під час роботи з художнім текстом.

Ключові слова: Марко Вовчок, «Інститутка», українська література XIX ст., історія української літератури, методика викладання, аналіз літературного твору.

OLEKSANDR STAROSTA

PhD in Philology

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 Maksyma Kryvonosa Str., Ternopil

SPECIFICS OF STUDYING MARKO VOVCHOK'S NOVELLA “AFTER FINISHING SCHOOL” (“INSTYTUTKA”) IN THE MODERN UKRAINIAN LITERATURE HISTORY COURSE

The article examines the methodological and literary foundations for studying Marko Vovchok's novella “After Finishing School” within a history of Ukrainian literature course for students majoring in Secondary Education (Ukrainian Language and Literature) at the first (bachelor's) level of higher education, with a view to its further use in literature classes in teaching.

The relevance of the study is determined by the need to find new approaches to studying the aforementioned text, as well as works of classical Ukrainian literature, in higher education institutions.

The purpose of the article is to analyze the thematic, problematic, and figurative levels of Marko Vovchok's novella “After Finishing School” in terms of its study within the course of Ukrainian literature by students majoring in “Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)” to propose relevant points of focus and methodological tactics aimed at developing the skills of analyzing literary works and forming the students' teaching competencies.

The research methodology combines descriptive, analytical, synthetic, typological, biographical methods and philological analysis of fiction.

The results of the research show key parameters for analyzing the story (social and moral-ethical issues, realism of the depiction, transition from narrative to descriptive style), and emphasizes the psychological, axiological, and humanistic dimensions of the artistic world of the work. It presents a scheme for analyzing the novella “After Finishing School” on practical/seminar classes, which involves working through three blocks: 1) the theme and idea of the writing

characteristics in the context of the author's works; 2) analysis of the plot and compositional features and issues of the writing (the subtext of the title, the function of the dedication, the characteristics of the composition, the author's approach to plot development, the parallels with related issues in the writings of key authors of the second half of the 19th century); 3) interpretation of three groups of characters in the novella – protagonists, antagonists, and controversial figures – with an emphasis on their psychological characteristics, axiological ostensiveness, plot-forming functions, and symbolic subtext.

The author shows that the chosen approach will contribute to a deeper understanding of Marko Vovchok's artistic concept and develop students' analytical and interpretative skills when working with artistic texts.

Key words: Marko Vovchok, "After Finishing School," 19th-century Ukrainian literature, history of Ukrainian literature, teaching methodology, analysis of fiction.

Читання та дослідження творів української літератури другої половини XIX ст. (добі реалізму) традиційно пов'язане з потребою корегувати стереотипні уявлення про їхні домінантні тематику й проблематику та актуалізувати змістові й формальні елементи таких текстів в аспекті сприйняття сучасного реципієнта. Ідеться про схильність ототожнювати творчість Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Б. Грінченка, І. Карпенка-Карого та ін. із темою життя й побуту українських селян та фокусом на суспільно-побутовій проблематиці: матеріальних нестатках, соціальній несправедливості, браку доступу до освіти тощо. Унаслідок цього взаємодія з окремим текстом часто відбувається в полі окресленого фрейму, що обмежує рецептивно-інтерпретаційний потенціал твору. У контексті цієї проблеми розглядаємо повість Марка Вовчка (М. Вілінської) «Інститутка» (1862 (україномовне видання)), яку студенти освітніх/філологічних спеціальностей українських ЗВО слід вивчати й аналізувати не лише задля поглиблення власних знань і розуміння українського літературного процесу, а й із проєкцією на майбутнє опрацювання на шкільних уроках літератури. Загальновизнано, що цей твір значною мірою розвиває й узагальнює ідеї, закладені в малій прозі авторки, а його форма, розлогість і динаміка сюжету дали змогу письменниці створити один із найвизначніших антикріпосницьких творів української літератури [4, с. 219].

Безсумнівно, повість Марка Вовчка «Інститутка» – насамперед важливий документ своєї епохи, що через художні образи ознайомлює читача з її суспільно-історичними реаліями; водночас міжособистісний, загальнолюдський та філософський рівні проблематики повісті досі залишаються *актуальними* й можуть бути краще сприйняті за умов належного прочитання. Наше дослідження презентує *новий* підхід до вивчення твору, який розглядають у курсі історії української літератури здобувачі освітніх/філологічних спеціальностей закладів вищої освіти, а також огляд методичних рекомендацій до його прочитання в середній школі.

Мета статті – проаналізувати тематичний, проблемний та образний рівні повісті Марка Вовчка «Інститутка» в аспекті її вивчення в рамках курсу історії української літератури студентами предметної спеціальності «Середня освіта (Українська мова і література)», запропонувати актуальні точки фокусу та методичні тактики, спрямовані на розвиток навичок аналізу художніх творів та формування вчительських компетентностей здобувачів вищої освіти.

Зміщення акценту із соціальної проблематики повісті «Інститутка», яка значною мірою занепала ще після скасування кріпосного права й сьогодні може бути розглянута радше як одна зі сторінок історії (для більшості підлітків – не надто цікава), на морально-етичну, що також є надзвичайно важливим елементом авторського задуму, – не просто вдалий, а необхідний методичний прийом, який дає змогу осмислити прочитане як актуальний твір або ж, у разі повнішого чи повторного ознайомлення, переосмислити. Такий підхід до роботи з текстом дає змогу здобувачам освіти покращити його розуміння й розвинути навички ідейно-художнього аналізу й інтерпретації художніх творів.

В інтерпретації творчості Марка Вовчка, зокрема повісті «Інститутка», у посібниках для вищої та середньої шкіл можна простежити певну динаміку. Станом натеper найбільш ґрунтовними з науково-методичної позиції характеристиками є розділи в підручниках з історії української літератури XIX ст. за редакцією М. Яценка (у 3-х книгах; книга 3 – 1997) та за редакцією М. Жулинського (у 2-х книгах, книга 1 – 2005), які написав О. Гончар (фактично йдеться про одну працю, доповнену в пізнішому виданні). Дослідник слушно визнав твір «Інститутка» чільним серед текстів антикріпосницького спрямування. Він звернув увагу на індивідуально-стильову еволюцію, схарактеризувавши повість як «найяскравіший зразок індивідуальної творчої манери Марка Вовчка як українського прозаїка» [4, с. 219], акцентував на її викривальному потенціалі, показі психологічних змін представників двох поколінь різних суспільних верств – поміщиків і кріпаків [5, с. 579], виразному антикріпосницькому спрямуванні

та жанровому новаторстві: «Цим твором письменниця започаткувала соціально-проблемну повість в українській літературі» [4, с. 220].

Загалом, закономірний акцент на антикріпосницькому спрямуванні й суспільно-побутовій проблематиці повісті «Інститутка» був основним у шкільних підручниках з української літератури. Сьогодні цей текст майже не рекомендують для вивчення в закладах загальної середньої освіти: розробники модельних програм (традиційних та інтегрованих курсів) віддають перевагу повісті «Маруся», відзначаючи її патріотично-виховний потенціал [8, с. 92; 11, с. 48; 14, с. 82], а серед творів антикріпосницького спрямування – оповідання «Викуп» [9, с. 56–57]. Автори сучасних підручників для 9-х класів, які пропонують розглядати повість, дотримуються окресленого вище підходу. Соціальну проблематику підкреслюють у своїх розробках О. Борзенко та О. Лобусова [2, с. 258], О. Авраменко [1, с. 251–253]. Водночас у деяких нових підручниках можемо простежити свіжі акценти та ширшу інтерпретацію тексту. Почасти це характеризує підхід Л. Коваленко та Н. Бернадської, які звернули увагу на народознавчий потенціал повісті, психологічний й аксіологічний складники [6, с. 307–312]. Методисти кафедри української літератури Карпатського університету ім. В. Стефаника (О. Слоньовська, Н. Мафтин та ін.) приділили увагу індивідуалізації персонажів, вдало доповнивши власні коментарі оригінальними конкурсними ілюстраціями [13, с. 271–272]. Використання саме авторських робіт, що свідчать про взаємовплив читання й розвитку людської креативності, слід особливо відзначити в контексті сучасного захоплення ілюстраціями, створеними сервісами на основі штучного інтелекту. Автори підручника з української літератури для 9-х класів також запропонували цікаве рішення для закріплення матеріалу й рефлексії, сформулювавши завдання за змістом твору як діалоги: із текстом, мистецькі та наукові [13, с. 273].

Слід також відзначити спроби сучасного переосмислення творчості Марка Вовчка в працях, орієнтованих на здобувачів вищої освіти. Зокрема, цікаву інтерпретацію пропонують Я. Вільна та І. Хворостяний, які аргументовано й влучно визначають новаторство письменниці в аспекті розроблення персонажів: «Марко Вовчок змогла показати головні характери твору в розвитку, кожен із них має свою перспективу – заявлену автором на початку твору й блискуче реалізовану протягом розвитку дії» [3, с. 43]. До цієї характеристики додано важливий коментар, що підштовхує сучасного читача осмислювати текст крізь власну призму, не «зістарюючи» його актуальності: «Сприяє цьому й те, що соціальний контраст між кріпаками та представниками панства підсилюється етичним. Саме останній увиразнює головну ідею повісті: моральна і духовна цілісність простої кріпачки Устини дають їй сили витримати всі випробування та не опуститися до ненависті у відповідь, не зануритися у жах зневіри» [3, с. 43].

Отже, в основі повісті Марка Вовчка «Інститутка» – соціальний конфлікт двох взаємозалежних груп: поміщиків і закріпачених селян. Письменниця пропонує читачам осмислити його не лише як злободенну проблему, а й розглянути в діяхронному аспекті на прикладі двох поколінь згаданих верств. Вона демонструє, як на тлі моральної деградації й посилення самодурства панства зростають протестні настрої кріпаків, що виливається в різні форми спротиву.

Авторський фокус більш виразно підкреслює первісна назва твору – «Панночка». Марко Вовчок винесла в заголовок соціальну роль головної антагоністки, котра, як і решта представників поміщицького табору, у творі є безіменною. Натомість ключові персонажі – представники пригнобленої верстви мають імена: Устина, Прокіп, Катря, Назар. Цей підхід до номінації відображає аксіологічну проблематику: дворяни, поміщики, чиновники та армійські офіцери у творі – це особи без морального стрижня, які визнають лише матеріальну вигоду та статусні привілеї, натомість закріпачені селяни, небагаті містяни та (почасти) дядько-москаль – людяні й емпатійні, а їхні висловлення і вчинки виражають ключові елементи народної моралі: працелюбність, любов і підтримка в шлюбі, повага до старших, набожність і дотримання власних звичаїв і традицій.

На наш погляд, саме цей аспект повісті «Інститутка» нині має бути ключовим під час аналізу й обговорення тексту в рамках вивчення курсу історії української літератури в закладі вищої освіти. Ідеться не лише про підбір актуальної призми, а й про глибше осягнення ідеї твору. Можна провести паралель із чи не найбільш відомим зразком української соціально-побутової прози – повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» (1878), головний конфлікт якої В. Панченко влучно назвав «*моральною катастрофою*», пояснивши це визначення так: «Читаючи веселу повість І. Нечуя-Левицького про Кайдашеву сім'ю, хочеться плакати. Або принаймні жалкувати й мучитися досадою: адже на наших очах відбувається самознищення чогось надзвичайно важливого, що є в людському житті. Домашнього затишку. Порозуміння між ближніми. Почуття гідності. *Ладу* як основи родини» [10, с. 88] (курсив авторський).

Як бачимо, дослідник прагнув не стільки змістити фокус, скільки відтворити первісні акценти, які надають твору загальнолюдського значення, а отже, і позачасової актуальності.

Нижче пропонуємо схему аналізу й обговорення повісті Марка Вовчка «Інститутка» з огляду на окреслену рецептивно-інтерпретаційну специфіку.

1. *Характеристика теми та ідеї твору в контексті творчості письменниці.* Повість «Інститутка» в курсі історії української літератури доцільно вивчати після ознайомлення з низкою творів із першої збірки «Народних оповідань», виданих у друкарні П. Куліша наприкінці 1857 р. (датовано 1858 р.), і розглядати як своєрідне узагальнення цих текстів. Зокрема, йдеться про паралелі на рівні сюжету й проблематики вірців малої реалістичної соціальної прози: приклад загубленої при панському дворі долі дівчини з оповідання «Одарка»; історія вільної селянки Олесі з оповідання «Козачка», яка через шлюб із кріпаком стає закріпаченою; тема втрати жінкою-кріпачкою дитини через нелюдські умови праці (оповідання «Горпина»). Можна також простежити перегуки з творами Марка Вовчка, написаними після завершення першої редакції «Інститутки», проте опублікованими в журналі «Основа» впродовж 1861 р., тобто до видання україномовного тексту повісті. Зокрема, оповідання «Ледациця» відображає зародження в кріпаків протестних настроїв, а також містить ще одну трагічну історію смерті дитини – болісну тему для авторки, що сама зазнала такої втрати. В оповіданні «Два сини» не лише розвинуто тему відриву дітей від матері, наявну у творах «Козачка» та «Одарка», а й розглянуто її в контексті військової повинності, тобто проблеми солдатчини, до якої Марко Вовчок звернувся й в «Інститутці», а раніше порушували у своїй творчості Т. Шевченко та Г. Квітка-Основ'яненко.

Зважаючи на контекст, можна краще досягнути й чітко сформулювати концептуальні елементи авторського задуму. *Тема* повісті – життя та становище українських закріпачених селян в останнє десятиліття кріпосного прав. *Ідея* твору – викриття антигуманної природи кріпаччини. *Головна думка*: свобода – одна з найвищих цінностей і невід'ємне право кожної людини.

2. *Сюжетно-композиційні особливості та проблематика твору.* Повість «Інститутка» має традиційну лінійну подієво-сюжетну композицію, яку можна проаналізувати за такою схемою:

2.1. *Присвята й назва.* Присвята твору Т. Шевченку має автобіографічний та символічний підтексти. Визнаний майстер слова високо оцінив талант М. Вілінської й заохочував її продовжувати творити, поставившись до письменниці з особливими увагою й теплотою. Водночас його ім'я під заголовком твору виразно щодо антикріпосницького спрямування – данина власній боротьбі поета з кріпосною системою через творчість. Він – колишній кріпак, чий унікальний талант могла загубити кріпаччина; його викуп – не просто щасливий збіг обставин, а наслідок наполегливої праці задля повноцінного життя й творчої реалізації. Таким чином, образ Т. Шевченка в повісті можна розглядати як прихований символ: це приклад перемоги людського духу над системою та живий вирок їй.

Первісний варіант заголовка твору – «Панночка» – більш безпосередньо відображав гірку авторську іронію щодо головної антагоністки як представниці деградованого покоління поміщиків-експлуататорів. Назва «Інститутка», безперечно, також має викривальний підтекст, щодо чого думки більшості дослідників творчості Марка Вовчка однастайні. Таку позицію простежуємо й у сучасних рецепціях. Так, О. Полухович у передмові до зібрання творів письменниці, опублікованих видавництвом «Віхола» (2023), відзначає: «Підризна сатира панського укладу життя показана вже в назві твору, адже історія починається, коли панночка повертається з навчання в пансіоні шляхетних дівчат у Києві. Вона розбещена, примхлива, зла до прислуги та не гребує словесними образами і фізичним насиллям» [12, с. 12]. Вважаємо доцільним додати акцент саме на освітньому елементі системи, що породила, зокрема, таке антигуманне явище, як кріпацтво. Недоліки жіночої освіти, сепарованої від чоловічої й переважно спрямованої радше на імітацію освіченості, авторка «Інститутки» знала безпосередньо – з досвіду навчання в приватному харківському пансіоні (у 1845–1846 рр.). Методи подібних не лише були деструктивними в аспекті формування особистості, а й підривали основи національної ідентичності, на що опосередковано вказала у своїй повісті Марко Вовчок, а більш безпосередньо (у наступні десятиліття) – А. Свидницький у романі «Люборацькі» та І. Нечуй-Левицький у романі «Хмари».

2.2. *Композиція, сюжет і проблематика.* Авторський підхід до розбудови сюжету цікавий тим, що майже кожна нова сюжетна ланка презентує окремий елемент проблематики, порушеної у творі. Це спонукає розглядати зазначені складники комплексно.

Експозиція: справжнє життя = вільне життя. Експозиційною є перша частина повісті, в якій авторка знайомить нас із головною протагоністкою й водночас оповідачкою Устиною. Під час обговорення варто підкреслити, що на етапі розвитку української прози, до якого належить «Інститутка»,

здатність витримати таку форму оповіді (поширену у творчості Марка Вовчка) в середній прозовій формі – свідчення високої авторської майстерності, що дала змогу якнайповніше розкрити характер ключового персонажа. Устина – дівчина-кріпачка, сирота, яка з десятирічного віку служить при панському дворі. З її розповіді читач дізнається про умови життя й праці «дворових» кріпаків, а також знайомиться з першою представницею поміщицької верстви – літньою пані. Оповідачка підкреслює, що відносна поблажливість старої щодо кріпаків зумовлена лише занепадом фізичних сил, а отже – і нездатністю активно контролювати роботу кріпаків та чинити фізичне насильство: «Увесь день на ганочках; нічка йде – охає та стогне. А за молодого віку, славлють, вигадочки були чималі і в неї... Та треба ж колись і перестати!» [7, с. 121].

Життя та працю при панському дворі оповідачка зображує як нудну рутину, що витягає з людини життєві сили. Протидіяти цьому дівчата-підлітки можуть лише у формі прихованого бунту, викидаючи коники за спиною своєї старої наглядачки. Та це лише різновид ескапізму, а про можливість справжнього повноцінного життя йдеться в завершальній частині експозиції. Літня пані клопочеться приготуваннями до повернення онуки, котра закінчила навчання в пансіоні. У кріпачок з'явився новий обов'язок – виходити на шлях і виглядати екіпаж панночки, про що Устина говорить: «А нам того й треба. Ми за той тиждень, що її виглядали, сказати, *нажилися*» [7, с. 122] (курсив наш). Образ свободи авторка посилює за допомогою прийому контрасту: молодь, що чахне в неволі, за межами панського двору бачить живу природу – пишну й прекрасну, бо *вільну*. Сплівши вінки з польових квітів, дівчата забрали із собою її частинку, проте – знову ж таки, символічно, – були змушені позбутися цього атрибуту, повернувшись у простір несвободи: «А вступаючи в двір, схопимо з себе, позакидаємо, – та так було жалко тих вінків кидати, так жалко!» [7, с. 122]. Саме в цьому контексті Устина промовляє репліку, яку часто називають лейтмотивом твору: «Любо на волі дихнути!» [7, с. 122].

Зав'язка: пансіони продукують псевдоосвіту, кріпосна система – тиранів. За час активних приготувань до приїзду панночки кріпачки пройнялися нетерпінням старої пані, хоча насамперед цікавилися її характером і тим, як зміниться їхнє життя при дворі. Бабуся, зустрівши онуку, передусім запитала про успіхи в навчанні, й відповіді інститутки дають змогу сформулювати висновки і про її життєві пріоритети, і про зміст освіти для шляхетних дівчат. Панночка добре засвоїла лише основи гри на фортепіано, танців та французької мови («На се вже кожен уважає, кожен і похвалить; а все інше – то тільки морока» [7, с. 123]), натомість науки, що дають змогу пізнати світ і розширити власний світогляд (зокрема, географія й астрономія), для неї – «заморська нісенітниця», яку «в одне ухо впускала, а в друге випускала» [7, с. 123]. Водночас із діалогу бабусі й онуки можна зробити висновок, що, попри пріоритети навчального закладу, панночка мала певні можливості здобути фундамент знань, щоб у майбутньому посилити його самоосвітою. Власне, саме так зробила свого часу авторка повісті; якщо ж шукати схоже протиставлення в літературі, можна навести приклад Ольги Дашкович та Катерини Воздвиженської з роману І. Нечуя-Левицького «Хмари». Інститутка ж здатна лише імітувати освіченість, тому Устина з дівчатами роблять слушний висновок: «...чого там панночки нашої не навчено! а найбільш, бачця, людей туманити!» [7, с. 124]. Важливо підкреслити авторський акцент: неосвічені кріпачки завдяки людяності й вихованості мають моральну перевагу над нібито освіченою панночкою, а народна мудрість – значно більшу цінність за псевдоосвіту.

Характер і світогляд панночки чітко проявляються під час взаємодії з мешканцями двору. Вона демонструє зверхність, зумовлену усвідомленням вищості власного становища, натомість зневажає кріпаків, нехтуючи базовими принципами людяності. Для інститутки їхні людські якості, чесноти та вміння нічого не варті: вона хоче лише якісного прислугування своїй персоні й дратується через те, що Устина, вибрана за особисту прислугу, не здатна допомагати їй із вбранням та зачіскою. Із часом антигуманна природа цього роздратування розкривається. Панночка встановлює при дворі власні порядки, дає дівчатам багато роботи й, на відміну від літньої пані, строго пильнує цю працю й поступово проявляє схильність до насильства – спершу несміливо, згодом – цілком відкрито: «Далі вже що не день, то вона сердитіша; вже й лас; часом щипне або штовхне стиха... та й сама почервоніє, як жар, – засоромиться. Поки ж тільки не звичилася: а як оговталася, обжилася, то пізнали ми тоді, де воно в світі лихо живе» [7, с. 127].

Найбільш уразливою жертвою стає Устина, з якою інститутка часто опиняється наодинці й може не перейматися, що її знущання хтось побачить: «Вона мене й щипає, і штрихає, і гребінцем мене скородить, і шпильками коле, і водою зливає, – чого, чого не доказує над моєю головонькою бідною!» [7, с. 127]. Не зустрівши жодного опору, панночка усвідомила власну безкарність, тож одного дня її

цькування сягають піку, а садистська натура виявляється вповні: після чергової догани Устина відчуває загрозу для життя й тікає, а інститутка, женучись за нею, погрожує розірвати й задушити – і при цьому повністю втрачає людську подобу: «Оглянусь я на неї, – страшна така зробилась, що в мене й ноги захитались. Вона мене як схопить за шию обіруч!.. Руки холодні, як у гадюки» [7, с. 128]. Цей епізод – точка неповернення, після якої тиранія панночки лише посилюється, отруюючи життя кріпаків та пробуджуючи приспані з роками схильності літньої пані: «А стара лютує, нас карає, – молодий вік ізгадала!» [7, с. 130].

Розвиток дії: нездорові стосунки та «ліберальні» кріпосники. Найбільше бажання панночки після закінчення навчання – жити світським життям, вражати гостей своїх раутів ефектним вбранням і знанням французької. Головна мета – пошук вдалої партії для заміжжя. Оцінку її людських рис, що виявляються в стосунках і шлюбі, як і щодо освіти, знову дають дівчата-кріпачки – із тими самими життєвою мудрістю, безпосередністю й іронією: «Котрий-то з них попадеться? – говоримо було дівчата... – дознає неборак, почім ківш лиха!» [7, с. 130]. Варто відзначити, що в цій частині твору авторка пропонує читачам неочевидний варіант розвитку сюжету: замість вийти заможного високопоставленого військового чи дворянина, панночка вибирає вродливого й інтелігентного, проте відносно небагатого полкового лікаря. Це дає змогу не лише повніше розкрити характер головної антагоністки, а й увиразнити соціальну проблематику через нові події нашарування.

Полковий лікар захопив увагу панночки тим, що, на відміну від інших гостей-кавалерів, не виявляв до неї інтересу. Їхні стосунки від початку будувалися на вкрай ненадійному фундаменті: інститутка змусила лікаря відвідувати її, прикинувшись хворою, і викликала до себе симпатію, зімітувавши риси, яких насправді не мала: привітність, ласкавість і доброту. Унаслідок цього його почуття було оманливим (лікар закохався радше в роль, зіграну панночкою), а її – патологічним (зародилося з гордині й формувалося на власницькій психології).

Призмою для оцінювання поведінки інститутки в стосунках також слугують народна мораль і мудрість, якими керуються кріпачки: «Любила вона його, та якось чудно любила, не по-людські» [7, с. 133]. Через відносну бідність лікаря панночка вагалася щодо шлюбу з ним та, дізнавшись, що наречений таки має у власності невеликий хутір, й отримавши від бабусі обіцянку про спадок, зрештою наважилася.

Після весілля інститутка перебирається на хутір, узявши із собою Устину. На цьому етапі розвитку сюжету авторка підкреслює її перехід у новий статус і водночас наступний етап особистісної деградації: колишня часом несмілива у своїх кроках «панночка» стає всевладною й безсоромною «пані». Також Марко Вовчок розкриває характеристику лікаря, яку подавала раніше устами оповідачки: «Такий він був тихий, звичайний, до кожного привітний, – і на панича не походив!..» [7, с. 131]. На хуторі кріпаки зустрічають його як старшого над собою, але практично як рівного: у спілкуванні з ними лікар проявляє людяність і поблажливість. Це цілком суперечить нахилам інститутки, котра вдається до вже випробуваних маніпуляцій («Гляди ж, – каже пані, – як ти не будеш по-моєму робити, то я вму!» [7, с. 139]) і перебирає господарство на себе. Під її невсипущим контролем досі стерпне життя кріпаків перетворюється на пекло: «Каліки нещасливі, діти-кришеняточка, й ті в неї не гуляли. Діти сади замітали, індиків пасли; каліки на городі сиділи, горобців, птаство полошили, да все ж то те якось уміла пані приправляти доріканням та гордуванням, що справді здавалось усяке діло каторгою» [7, с. 145].

За таких умов виявляється слабкість ліберальності лікаря в поводженні з кріпаками: «Він був добрий душею й милостивий пан, та плохий зовсім, – ніщо з його. Спитувався він жінку вмовляти, та не така-то вона. Далі вже і наменути на сю річ боявся, – мов не бачить нічого, не чує. Не було в його ні духу, ні сили» [7, с. 145]. Підтекст ситуацій, що засвідчують деградацію лікаря, спонукає до висновку: ідеться не про слабкість характеру персонажа та його піддатливість до маніпуляцій з боку дружини – авторка ставить під сумнів саму життєздатність поняття «ліберальний/людяний кріпосник», адже з огляду на антигуманну сутність кріпосного права як форми рабства така сполука слів є оскимороном. Ця думка підкріплена черговим влучним вердиктом оповідачки: «Сказано: добрий пан, не б'є, не лає, та нічим не дбає» [7, с. 145].

Подальші страждання, яких зазнають мешканці хутору, зокрема трагічна історія кріпачки Катрі (через перевантаженість роботою не мала змоги доглядати за недужою дитиною, унаслідок чого та померла), – логічні й неминучі наслідки перебування всередині системи, заснованої на запереченні базових прав людини.

Кульмінація: людська гідність неминуче повстане проти несправедливості. Свавільля молодій пані можливе через покірність і терпіння кріпаків, які, утім, дедалі більше виражають схильність до бунту.

Розвиток цієї тенденції прямо пропорційний деградації кріпосників: вона зростає зі зміною поколінь. Кульмінаційний епізод – напад інститутки на літню кріпачку, яка посміла пригостити дітей «панськими» яблуками. Цей персонаж поєднує в собі неймовірну стійкість до випробуванням долі й водночас – сліпу покору: бабуся народилася й усе життя прожила в неволі, через що сприймає верховенство пана над кріпаком як природний стан речей. Водночас вона втілює виняткові порядність й гідність людини, здатні пережити найгірші умови. Коли бабуся стикається із жорстокою наругою, вона здатна стерпіти фізичні знущання та не посягання на свою честь: «Не вкрала я зроду-віку мого, пані, – одмовляє стара вже спокійно, тільки голос її дзвенить. – Пан ніколи не боронив, сам дітей обіляв. Бог для всіх родить. Подивіться, чи для вашої душі мало?» [7, с. 154].

Для пані, упевненій у власних усевладді й безкарності, спокійний, але рішучий опір стає одкровенням. Під час аналізу цього сюжетно-композиційного елемента повісті реакцію антагоністки можна також пояснити підсвідомим розумінням власної ницості на тлі гідності тих, кого вона так зневажала. Тому удар, який вона завдає літній жінці, – це спроба захистити свою картину світу, знищити живе свідчення власного душевного каліцтва.

Наругу пані над літньою кріпачкою зупиняє чоловік Устини Прокіп. Для оповідачки шлюб із ним – це віднайдення себе в стосунках, певною мірою повернення до людського життя, в якому є взаємна повага, любов та рівність. В аспекті прагнення вирватися з рабства й жити справжнім життям цей персонаж стає фізичним утіленням волі оповідачки: він має достатньо сили, щоб спинити каральну руку. Його слова, звернені до інститутки в кульмінаційному епізоді повісті можна витлумачити як вирок покоління кріпаків, готового захищати власні інтереси, усій кріпосницькій системі: «Годі, пані, годі! – гримнув чоловік, схопивши її за обидві руки. – Цього вже не буде! Годі!» [7, с. 155].

Розв'язка: повернення до головної думки (ефект кільця). Розплатою за непокору панам для Прокопа стає служба у війську. Водночас це складне випробування передбачало життєво важливу зміну для них з Устиною: їм удалося вирватися з кріпацького ярма. Вони оселяються в місті, де Прокіп проходить навчання й службу, та не поривають зв'язку з тими, хто залишився на хуторі. Від Назара, панського візника та чоловіка Катрі, вони дізнаються про гнів пані через утрату двох робітників і про долю бабусі. Вона залишається живим символом нескореності людини, проте водночас – покори обставинам: «Живе. Стара все перетерпить» [7, с. 158].

У цій частині твору з'являється ще один приклад поневоленої людини – немолодого й суворого дядька-москаля. Через образ цього персонажа Марко Вовчок розкрила проблему солдатчини в імперській системі, показавши, що примусова служба й війна за чужі інтереси для людини, відірваної від рідного ґрунту, не краща за кріпацтво.

Наприкінці твору авторка підводить читача до закономірного висновку, повертаючись до головної думки, закладеної ще в експозиції. Перш ніж вирушити в дорогу, Устина з Прокопом навідується на хутір, де прощаються з бабусяю, співчуваючи її недолі. Останній діалог літньої та молодшої жінок прокладає своєрідну межу між двома світами – рабства й волі:

– Оце ви тут зостаєтесь, у цьому пеклі!

– Та вже ж тут, пташко. Тут я родилась, тут я хрестилась, тут сиротіла... тут і вмеру, моя дитино.

– Та до смерті терпітимете?

– І терпітиму, пташко [7, с. 160].

Контекст твору й символічний підтекст прощальної сцени дає підстави витлумачити слова бабусі так: її доля повністю підпорядкована кріпосній системі, але її життя й терпіння – це шлях на волю для молодшого покоління. Таким чином, за її майбутньою смертю неминуче стоїть і падіння кріпацтва, що, як і літня жінка, уже стоїть на межі реального й потойбічного світів: «На порозі стоїть бабуся; навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець віє; з гаїв холодок дише; десь-то вода гучить; а високо над усім грає-ся вишне промінняє сонечко...» [7, с. 161].

У нових умовах життя Устини можна навіть побачити зміну на гірше: вона знову тяжко працює (тепер у наймах), а чоловік, який раніше принаймні був поряд, служить у війську й ризикує життям у поході. Проте фундаментально це зміна на краще: очікування на Прокопа та усвідомлення, що вона сама може розпоряджатися власним життям, хай яке воно наразі складне, дають оповідачці найважливіші мету та цінність: «Він мій чоловік і добродій мій. Поздоров його мати божа: я вільна! І ходжу, і говорю, і дивлюсь – байдуже мені, що й є ті пани на світі!» [7, с. 163].

3. Образна система повісті. У процесі аналізу структурних елементів твору можна розглянути образи персонажів (мірою того, як вони з'являються/розкриваються на різних етапах розвитку сюжету

та з урахуванням усіх характеротворчих інструментів – портретного опису, тропіки, діалогів, мовлення, оцінки з боку інших персонажів) за трьома категоріями.

3.1. Протагоністи. Центральним персонажем серед них є Устина – оповідачка, призма світосприйняття якої – перший етап ознайомлення з художнім світом повісті. Вона щира, безпосередня й емпатійна, гостро реагує на прояви несправедливості. Унаслідок численних випробувань її характер не зазнає суттєвих змін. Так, на початку твору Устина реагує на свою нову роль особистої прислуги інститутки розсудливо-покійно: «Журбою поле не перейдеш, то й од долі не втечеш. Яково буде – побачимо» [7, с. 125]. Оповідачка – провідник читача в подорожі сюжетом і лакмусовий папірець суспільного устрою, зображеного в повісті. Ще одна важлива функція цього образу – відображення моральних устоїв, родинних цінностей і національних традицій, якими панство нехтує на користь принад «вищого» дворянського світу – привабливих і водночас хистких, наче замок, зведений на піску.

Відповідно до авторської концепції показу двох світів, протагоністами виступають усі селяни-кріпаки: дівчата, з якими зростала Устина, Назар і Катря, Прокіп, бабуса. Як і в низці інших творів, Марко Вовчок зображує простих людей дещо ідеалізовано, хоча завдяки реалістичному змалюванню ця особливість сприймається радше як ефект авторської емпатії, аніж продумана тенденція.

Ще одна тенденція в повісті – акцент на долі жінки в сучасному авторці суспільстві і, відповідно, фокус на жіночих персонажах. Окрім Устини, це кріпачка полкового лікаря Катря (потрапила в неволю через шлюб із кріпаком, як і головна героїня оповідання Марка Вовчка «Козачка»), бабуса й міщанка, в якій Устина з Прокопом винаймають помешкання. Катря й бабуса, хоч і належать до різних поколінь, однаково покійні системі, що руйнує їхні життя. Молода жінка, зіткнувшись із серйозною хворобою маленької доньки, бачила, можливо, навіть більшу загрозу для них обох у панському гніві через недостатню працю: «Робитиму, робитиму, поки сили. (А очі в неї так і горять, позападавши). Може, вгоджу, може, вмилосерджу!» [7, с. 148]. Та лише втративши дитину, вона усвідомила всю бездушність володарів своєї долі й водночас хиткість їхньої влади у випадку, коли посягають на найдорожче для неї. Травма призвела до апатії, депресії й, зрештою, до самогубства.

Образ бабусі-кріпачки має риси, які надають йому майже релігійного змісту: вона смиренна, набожна й надзвичайно добра та чуйна. Устина асоціює її з янголом-хранителем та матір'ю, якої бракувало в сирітському дитинстві. Її духовна сила виразно проявляється на тлі загального занепаду життя після появи на хуторі нової господарки та в особистому протистоянні з останньою: «Усі люди пов'яли, змарніли; тільки бабуса велична, як і була. Як не лає, не кричить на неї пані, – бабуса не лякається, не метушиться: іде тихо, говорить спокійно, дивиться ясно своїми очима ясними» [7, с. 146]. Насамперед цей персонаж – приклад того, як у складних умовах зберегти людяність і власну гідність. Подібним, хоча значно менш розкритим, є образ літньої міщанки-орендодавиці. Вона також зазнала в житті чимало поневірянь, залишившись самотньою, проте зберегла чуйність і доброту, що проявляються її ставленні до Устини та Прокопа.

Позитивні чоловічі персонажі також цілісні, реалістичні та різноманітні. Назар – веселий, говіркий та життєрадісний; його гострі слова, як і влучні висновки оповідачки та дівчат-кріпачок у першій половині твору, викривають вади кріпосників і руйнують концепт їхньої вищості над кріпаками. Ключові риси його характеру – гумор як засіб захисту власної психіки («Здається, хоч його на огні печи, він жартуватиме» [7, с. 145]), альтруїзм та емпатію, що не зникають навіть на тлі власних страждань, якими чоловік не схильний обтяжувати інших: «Назар – ніби й нічого, розважає свою Катрю, молодим віком її заспокоює, а в самого вже пом'якшав гучний голос, – потай усіх сумує» [7, с. 148]; «...розважає мене, а самого, видно вже, що ніхто не розважить» [7, с. 156].

Прокіп – більш стриманий за характером, небагатослівний, його вислови більш серйозні та смутні. Його вільнолюбство та готовність до опору проявляються вже під час першої зустрічі з ознаками панської сваволі: «Нехай мені та пані й не сниться! <...> Де вона й вродилась така неприязна!» [7, с. 148]. Цей образ розкривається через характеристику оповідачки, діалоги з нею та вчинки: найбільш важливий в аспекті розвитку сюжету – захист літньої кріпачки від нападу пані та готовність служити у війську (на відміну від Назара, Прокіп не розглядав варіант утечі), щоб забезпечити дружині свободу.

До позитивних чоловічих персонажів також можемо віднести дядька-москаля, який навчає Прокопа основам військової науки. Авторська інтенція проявляється вже в його портретному описі: «Дядько був станом високий, очі чорні; волосся і вус як щетина пугаються; ходить прямо; говорить гучно; поводить гордо» [7, с. 156]. Він поводить з Прокопом, а разом і з Устиною строго, готуючи їх до подальших життєвих випробувань, гнівається на хазяйку орендованої хати, коли та проявляє слабкість. Та наприкінці твору він

виливає душу в розмові з іншими персонажами й читач розуміє: за дядьковою строгістю й непривітністю ховається травма самотньої людини, відірваної від власного коріння, тож його черствість – не вроджена, а набута риса характеру, своєрідний панцир, що захищає від нових можливих ран. Тим не менш, він проймається історією Устини та Прокопа й саме через це викazuje свою справжню натуру. Його образ можна зіставити з ще одним вихідцем з армійської системи, який з'являється в 36-й частині повісті – москаля, якого найняли куховарити на хуторі. Це цілком знеособлена людина, в індивідуальному бутті якої фундаментальні категорії «життя» та «вибір» замінили «обов'язок» і «служба». Саме ними продиктовані його висловлення та ставлення до головних героїв, у зв'язку з чим цього москаля складно віднести до будь-якої з виокремлених нами груп: як персонаж він радше нейтральний, як образ – демонстраційний.

3.2. *Антагоністи*. Безперечно, центральним у цьому блоці є образ панночки-інститутки. Марко Вовчок увиразнила негативні риси її характеру за допомогою прийому контрасту, наділивши антагоністку привабливою зовнішністю та світськими манерами: «І що ж за хороша з лица була! І в кого вона така вродилася! Здається, і не змалювати такої кралі!» [7, с. 122]; «Вийде до них – ляскотить по-пташиному, привітна, люба – і то що? – не пізнати!..» [7, с. 130]. Із розвитком сюжету стає зрозуміло, що за цією машкарою ховається егоїстична й садистська натура. Для інститутки в житті має значення лише задоволення власного его, яке живиться покорою інших та майновим достатком. Задля цього вона маніпулює власною бабусею та полковим лікарем, насолоджуючись не лише надбаннями (одягом, прикрасами, грошима та маєтностями), а й самою своєю владою. Серед її примх можна відзначити заборону для бабусі працювати: схожим чином намагалися досягти запровадження «дворянських» порядків у своїх домівках персонажі п'єс І. Карпенка-Карого, чиї системи цінностей зазнали негативних деформацій.

На початку твору інститутка постає мрійливою й честолюбною панночкою, вона мріє вийти заміж за дворянина високого рангу й жити мало не в палаці. Згодом стає більш прагматичною та знаходить своє місце: її цілком задовольняє роль дрібної поміщиці, котра витискає з робітників усі життєві сили задля власного збагачення, насолоджуючись стражданнями кріпаків та владою над ними. Показовим наслідком її тиранії є психічний стан Устини під час переїзду на хутір до лікаря: дорогою дівчина відмовляється пообідати, тому що боїться розгнівати цим пані, а прибувши на хутір, дивує нових співмешканців тим, що мусить відпрошуватися на вечерю. Коли ж Устина вийшла заміж (прогнівавши пані тим, що попросила разом із Прокопом дозволу на шлюб під час візиту поважних гостей), антагоністка почала поводитися з кріпачкою ще гірше, немов заздрячи, що в її житті з'явилася якась утіха.

Зневага інститутки до простих людей має різні прояви, один з яких – глум на традиціями. Зокрема, під час прибуття на хутір вона гнівається через завітаний божник у будинку: «Викинь те зілля, серце! Се вже зовсім по-мужицькій» [7, с. 140]. Контекст повісті дає змогу витлумачити авторське бачення такої моральної деградації: природні відхилення панночки розвинулися в сприятливій системі законів поміщицького життя (володіння іншими людьми) та в умовах специфічної освіти, не спрямованої на розвиток особистості та пізнання загальнолюдських істин.

Такою самою деградованою особистістю постає літня пані. До характеристики її образу, загалом проаналізованого вище в контексті сюжету повісті та взаємодії з іншими персонажами, можна додати оцінку її дій на порозі смерті (частина 37-ма): не бажаючи прощатися з життям, стара поміщиця намагалася вимолити ще трохи земного часу показовою набожністю, фальш якої викрито в цьому епізоді: «Якось дівчинка не допильнувала, та погасла свічка, – веліла дівчинку ту висікти: – Ти, грішнице, і моєму спасінню шкодиш!» [7, с. 150].

До антагоністів також відносимо збірний образ панства, зображений на званих вечорах у маєтку літньої пані та в гостях на хуторі. Узагальнений портрет поміщицької касты подано з яскраво вираженою іронією: «Все теє регочеться, танцює, їсть, п'є; все теє гуляще, дак таке випещене! Інша добродійка у двері не втовпиться» [7, с. 126]. У висновку оповідачки авторка вказує на причину нікчемності панства – брак ціннісної життєвої основи, особистісно та суспільно корисних мети та праці: «Бо бач, чим їм у світі розважитись? Як свій молодий вік собі скрасити?.. Солодко з'їсти, п'яно спити, хороше походити, – а більше що?» [7, с. 127].

3.3. *Дискусійні*. Відзначимо, що дискусія щодо рис та ролі у творі будь-якого з розглянутих нами персонажів – бажаний та дієвий спосіб глибше осмислити авторські ідеї. На наш погляд, найбільш очевидним предметом для обговорення є образ полкового лікаря. Залежно від точки зору, його сюжетну роль можна тлумачити по-різному:

– жертва (протагоніст): добрий і людяний, проте занадто м'який і піддатливий до маніпуляцій панночки, в яку щиро закохався;

– деградована особистість (умовно нейтральний/антагоніст): ліберальний поміщик, ставлення якого до кріпаків погіршується під впливом не лише дружини, а й самого принципу ведення господарства за допомогою рабської праці;

– утопічний «ліберальний» кріпосник (антагоніст): гуманне ставлення лікаря до кріпаків – утопічна модель, адже справжні людяність і взаємоповага неможливі без свого фундаменту – суспільний рівності, тобто парадигми «людина – людина» замість наявної «господар – раб».

4. *Узагальнення та рефлексія.* На цьому етапі аналізу повісті «Інститутка» здобувачі освіти систематизують отримані знання про ідею, проблематику, сюжетно-композиційні та авторсько-стильові особливості повісті, її образний світ, формують власну оцінку твору, визначають сучасні аспекти його актуальності та акценти, які допоможуть її увиразнити.

Отже, повість Марка Вовчка «Інститутка» в межах курсу історії української літератури в закладі вищої освіти можна розглядати з акцентами на психологічному, гуманістичному, філософському рівнях. Це дасть змогу з'ясувати, що ідея й проблематика твору не обмежуються рамками соціальної сфери, а його художній світ потребує сучасної поліаспектної інтерпретації.

Перспективи використання результатів дослідження. Запропонований нами підхід із належними доповненнями та адаптаціями можна використовувати як концептуальну методичну основу під час аналізу класичних текстів, що потребують нового прочитання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко О. Українська література : підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. Київ, 2022. 271 с.
2. Борзенко О., Лобусова О. Українська література : підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти / вид. 2-ге, перероб. Харків, 2022. 275 с.
3. Вільна Я., Хворостяний І. Історія української літератури другої половини XIX століття : навч. посіб. Київ, 2017. 575 с.
4. Історія української літератури XIX ст. : У 3 кн. : навч. посібник / за ред. М. Яценка. Київ, 1997. Кн. 3. 432 с.
5. Історія української літератури XIX ст. (70–90-ті роки) : У 2 кн. : підручник / М. Жулинський та ін. ; за ред. М. Жулинського. Київ, 2005. Кн. 1. 656 с.
6. Коваленко Л., Бернадська І. Українська література : підручник для 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Київ, 2017. 320 с.
7. Марко Вовчок Твори : В 7 т. / редкол. : О. Засенко, Н. Крутікова, М. Сиваченко. Київ, 1964. Т. 1. 467 с.
8. Модельна навчальна програма «Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / Т. Яценко та ін. 2023. 152 с.
9. Модельна навчальна програма «Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / О. Заболотний та ін. 2023. 72 с.
10. Панченко В. Дві повісті Івана Нечуя-Левицького («Хмари», «Кайдашева сім'я»). *Неубісна література: Дослідницькі етюди*. Київ, 2007. С. 78–101.
11. Пастушенко Н., Чумарна М. Модельна навчальна програма «Українська література. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. 2023. 64 с.
12. Полухович О. Ключ до розуміння тексту: наважитися жити, а не кам'яніти (драматичні сюжети Марка Вовчка). *Марко Вовчок. Інститутка : оповідання*. Київ, 2023. С. 7–25.
13. Українська література : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / О. Слоньовська та ін. Київ, 2017. 288 с.
14. Яценко Т., Пахаренко В., Слижук О. Модельна навчальна програма «Інтегрований курс літератур (української та зарубіжної) 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. 2024. 119 с.

REFERENCES

1. Avramenko, O. (2022). *Ukrainska literatura : pidruchnyk dlia 9 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Ukrainian literature: textbook for 9th grade of secondary education institutions]. 271 p. [in Ukrainian].
2. Borzenko, O., Lobusova, O. (2022). *Ukrainska literatura : pidruchnyk dlia 9 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity / vyd. 2-he, pererob.* [Ukrainian literature: textbook for 9th grade of secondary education institutions / 2nd ed., with changes]. 275 p. [in Ukrainian].
3. Vilna, Ya., & Khvorostianyi, I. (2017). *Istoriia ukrainskoi literatury druhoi polovyny XIX stolittia : navch. posib.* [History of Ukrainian literature in the second half of the 19th century : Textbook]. 575 p. [in Ukrainian].
4. Yatsenko, M. (1997) *Istoriia ukrainskoi literatury XIX st.: U 3 kn. : navch. posibnyk / za red. M. Yatsenka* [History of Ukrainian literature of the 19th century: In 3 books : Textbook / ed. M. Yatsenko]. Book 3. 432 p. [in Ukrainian].

5. Zhulynskyi, M. (2005). Istoriiia ukrainskoi literatury XIX st. (70–90-ti roky): U 2 kn. : pidruchnyk / M. Zhulynskyi, M. Bondar, O. Honchar ta in. / za red. M. Zhulynskoho. [History of Ukrainian literature of the 19th century (70–90th years): In 2 books: Textbook / M. Zhulynskyi, M. Bondar, O. Honchar, et al. / ed. M. Zhulynskyi]. Book 1. 656 p. [in Ukrainian].
6. Kovalenko, L., Bernadska, I. (2017) Ukrainska literatura : pidruchnyk dlia 9 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Ukrainian literature: textbook for 9th grade of secondary education institutions]. 320 p. [in Ukrainian].
7. Marko Vovchok, 1964. Tvory : V 7 t. / redkol.: O. Zasenka, N. Krutikova, M. Syvachenko [Works: in 7 v. / edit. board: O. Zasenka, N. Krutikova, M. Syvachenko]. V. 1, 467 p. [in Ukrainian].
8. Yatsenko, T. (2023). Modelna navchalna prohrama “Ukrainska literatura. 7–9 klasy” dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity / T. Yatsenko, V. Pakhareno, et al. [Model curriculum “Ukrainian Literature. Grades 7–9” for general secondary education institutions / T. Yatsenko, V. Pakhareno, et al.]. 152 p. [in Ukrainian].
9. Zabolotnyi, O., Sloniovskaya, O., & Yarmulskaya, I. (2024). Modelna navchalna prohrama “Ukrainska mova. 7–9 klasy” dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum “Ukrainian Literature. Grades 7–9” for general secondary education institutions]. 72 p. [in Ukrainian].
10. Panchenko, V. (2007). Dvi povisti Ivana Nechua-Levytskoho («Khmary», «Kaidasheva simia») [Two novellas by Ivan Nechuy-Levytskyi (“Clouds,” “The Kaidash Family”)]. *Neubiienna literatura: Doslidnytski etudy*. pp. 78–101. [in Ukrainian].
11. Pastushenko, N., Chumarna, M. (2023). Modelna navchalna prohrama «Ukrainska literatura. 7–9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum “Ukrainian Literature. Grades 7–9” for general secondary education institutions]. 64 p. [in Ukrainian].
12. Poliukhovych, O. (2023). Kliuch do rozuminnia tekstu: navazhytysia zhyty, a ne kamianity (dramatychni siudzhety Marka Vovchka) [The key to understanding the text: dare to live, not turn to stone (dramatic plots by Marko Vovchok)]. *Marko Vovchok (2023). Instytutka : opovidannia*. pp. 7–25. [in Ukrainian].
13. Sloniovskaya, O., Maftyn, N., Vivcharyk, N., Kurinna, N., & Shevchuk, L. (2017). Ukrainska literatura : pidruchnyk dlia 9 klasu zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Ukrainian literature: textbook for 9th grade general education institution]. 288 p. [in Ukrainian].
14. Yatsenko, T., Pakhareno, V., & Slyzhuk, O. (2024). Modelna navchalna prohrama “Intehrovanyi kurs literatur (ukrainskoi ta zarubizhnoi) 7–9 klasy” dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum “Integrated course in literature (Ukrainian and foreign) for grades 7–9” for general secondary education institution]. 119 p. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 30.09.2025

Дата прийняття статті: 23.10.2025

Опубліковано: 24.11.2025

